

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Валентина КОВАЛЕНКО

«...БУТИ ЛУНОЮ, БУДИТЬ ЛУНУ...» (ДО ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ДРАЙ-ХМАРИ)

Авторка статті вперше робить спробу цілісного осмислення природи літературної творчості талановитого неокласика Михайла Драй-Хмари. Зокрема зосереджена увага на особливостях нагромадження письменником матеріалу для творчості та психічних рисах його натхнення.

Ключові слова: психологія творчості, творча енергія, творчий задум, натхнення.

«Долі свої я не кляню...»

Метою статті є аналіз особливостей «творчої майстерні» М. Драй-Хмари.

Що означало для письменника Драй-Хмари «бути» і «будити» в ту бентежну і трагічну епоху окрилення національними ідеями, духовного відродження української культури та болючих розчарувань щодо втрат національної еліти; епоху політизованої колотнечі, коли, за словами І.Дзюби «стереотип революційної богообраності обертався святою нетерпимістю до інакомислячих та інакотворящих...»[1, с.19]?

Звернемося до Драй-Хмариної риторики в його ж таки записниках...»[3]. Ось, приміром, враження від вечірки Володимира Сосюри, зафіксовані 1 травня 1926 року...: Михайло Опанасович гірко іронізує з того, що талановитий поет «застиг на дешевих лаврах і далі не розвивається», що він дивиться на колишні події 1918 – 1919 рр. вже «очима комуніста, а не козака» і що Петлюра, у якого служив Сосюра до 1920 року, для нього вже не отаман, а «кат», що з естради «розагітованим Володькою» читаються гімни «партії-дружині», а в кулуарах «О, моя розтерзана Україно». І, зрештою, така Сосюрина поведінка – зразок «громадянської невитриманості», «браку волі і відсутності світогляду».

Через три дні письменник не втримується, аби не висловити свого обурення з приводу жахливого стану Володимирського Собору, який він щойно відвідав: там гинуть пам'ятки мистецтва. «Яке варварство!.. – записує письменник. Що це – неохайність чи просто свідоме руйнування святинь?»

Особливу ж увагу привертає запис, датований 8 квітня 1927 року: це реакція на лист М. Горького до редактора видавництва «Книгоспілка» Олекси Слісаренка, в якому російський письменник висловлював невдоволення, що «украинское наречие», яке «стремятся сделать языком» - буцім явище, яке

варто «устранить», оскільки воно заважає створювати «всемирний язик». Тож у словах митця-патріота, чия материнська мова віками змагає в лабетах бундючних «великоросов», відчуваємо вибух болю: «Ось де справжній, непідроблений, невигадааний шовінізм, а в нас намагаються пошити всіх українців в шовіністи через те тільки, що вони українці».

І ще один цікавий нотаток від 26 січня 1928 року – про ліквідацію ВАПЛІТЕ – «Щоб ніякісінької тобі опозиції не було! Щоб ніхто не посмів не то друкувати вільне слово, а навіть думати вільно! Для чого ж напружувати зголоднілі мізки, коли є готова система думання й філософствування?..»

Була і поетична реакція на припинення випуску цього журналу, що означало посягання на вільне волевиявлення митців – алегоричний за змістом сонет «Лебеді». Його символіка, за якою вгадувалася складна моральна і творча атмосфера неокласиків, змушених, подібно красивим і гордим птахам, розбивати «ідеологічну кригу» справжнім мистецтвом слова, звісно ж була витлумачена в політичному плані. То було початком «ловів» злочинною радянською владою тих, кому не страшні були «зимі погрози», хто закликав мужньо долати пільму неволі і небуття своїм «переможним співом».

Як бачимо, для Драй-Хмари «амплітуда хитання» між чужою ідеологією і ріднонаціональною ідеєю – неприйнятна. Він чіткий у своїй позиції оборонця української мови, культури, мистецтва. В умовах революційного нігілізму і пролеткультівщини він сміливо обстоював право людини на індивідуальну правду, право «бути». Власне, за це і поплатився. «Чому тебе забрали? – запитала дружина Михайла Опанасовича після його арешту 1935 року. – «Тому що я український інтелігент», – відповів письменник.

Зрозуміло, що свідоме нищення у 29-му, а тоді в 33-му роках національної інтелігенції було рівнозначне нищенню України. В цьому була й історична приреченість, і трагізм долі письменника. Але то був саме його свідомий вибір митця і громадянина: вибір – «бути», утверджуючи собою Україну, і «будити» ту ж Україну в кожному країнинові, особливо ж, в інтелігенції, яка, на жаль, за словами письменника, «не пережила в повній мірі національного моменту (не закріпила своїх позицій)» і через те почувала себе «ні в сих, ні в тих» перед соціальними змінами [3].

Ця Драй-Хмарина місія «бути» і «будити» визначила і його тематичну зорієнтованість: внутрішнє єство українця природно віддзеркалювала самовіддана, багатогранна наукова, педагогічна та літературна діяльність.

Долаючи шлях свого народження як творця, Драй-Хмара, зокрема, розумів, настільки важливо бути освідомленим у питаннях психології художнього ремесла, оскільки це давало змогу розкрити генезу нового образу чи твору, отже, з'ясувати його психічні засновки. Тож, інтерес до проблем творчості розлого представлений і в Драй-Хмариній поезії, і в літературних

розвідках, і в перекладах, і в щоденникових записах та листах. То є і своєрідна характеристика, завдяки якій читач здатен глибше зрозуміти Драй-Хмару-поета, прослідкувавши природу народження та зростання його мистецького таланту.

Народився відомий поет-неокласик 28 вересня 1889 року в селі Малі Канівці на Полтавщині (нині – це Чернобаївський р-н Черкаської області).

Його батьки були заможними селянами. Мати Ганна походила з козацького роду Брагинців. Ще молодою померла від тифу, не зазнавши сімейного щастя. Маленькому Мишкові таки запало в душу жорстоке ставлення до неї батька Панаса. Після її смерті 3-річному Мишкові і півторарічній Марусі (всього дітей було четверо) поталанило зростати в бабусі. Та

*...Не розлучила матір з сином
І невблаганно люта смерть –
І він розцвів над нею крином,
Любов'ю сповнений ущерть.*

Ненька в його уяві залишила образ доброго сонця (поема "Поворот"); її світлій пам'яті він присвятив цикл «Мати» і велику поему "Рушник", де змалював материну нещасливу долю.

Саме від мами майбутній письменник успадкував доброту, сердечність, ширість і людяність (він «був ідеальним батьком для своєї доці» [3], уважним люблячим чоловіком і зятем).

Серед мальовничої сільської природи («...Вона, як мати, мене пестить і втішає. Я люблю природу», - читаємо в його листі до рідних (від 30.04.37 р.) формувалося Михайликове поетичне бачення навколишнього світу. Малого хлопця кликали мандри, тому було, «не слухаючись татка» – «заголить ноженятка і в мандрівці» на луку. А там, після грози, –

*Кругом скалки, огні...
Нахилиться дитина –
горить в руках зорина, –
чи то ж у сні?*

Цей вірш-спогад, як бачимо, свідчить про багату уяву хлопчика. Ті його незвичайні здібності, очевидно, були помічені і батьком Панасом Драєм. Будучи освіченим чоловіком (якийсь час працював писарем на селі, передплачував і читав газети), вирішив дати синові освіту. Спочатку Михайлик вчився в початковій школі м. Золотоноші, а через рік – уже в чотирикласній Черкаській гімназії. У його вірші «Черкаси» натрапляємо на спогади про те, як важко хлопцеві було звикати до «гімназійних мурів», «ламати свій язик на кшталт столичний, і слова ласкаві міняти на чужі»; про те, що схоластична «наука в голову не йшла...», а «серцем линув тільки до села». Але ж «черкаський період» подарував майбутньому письменникові й

справжню любов до читання: саме тоді він почав захоплюватися "життями святих" та чудесними історіями з маленьких книжечок, які купував за свої дрібні гроші; зачитувався Вальтером Скоттом і Дюмою. А ще пробував свої сили в репетиторстві: вчив сина власника пивоварні Беня. Велика бібліотека та культурна атмосфера дому Бенів зробила свою справу в плані подальшого життєвого вибору юнака. Далі за конкурсом як стипендіат вступає до одного з найкращих приватних закладів України в Києві – Колегії Павла Галагана. Навчання в цьому закладі залишило найкращі враження на все життя – від незабутнього спілкування з майбутніми поетами і науковцями Борисом Ларіним, Володимиром Отроковським, Павлом Филиповичем та Сергієм Цикаловським; від різноманітних творчих ігор та кожнорічних мандрівок.

Про цей час дещо почерпуємо із листовного звернення до Оксани від 16 липня 1938 року із заслання: Михайло Панасович не тільки подивовується доньчиним захопленням і її ранньому розумінню трагіки Шекспіра, а й ділиться з нею секретами своїх юначих зацікавлень. Так, приміром, розповідає, що любив географію, і його твір на вільну тему про Гімалайські гори в першому класі колегії – був «чистою фантастикою, підогріваною нестримним любовним потягом до екзотичної... природи», про яку чув тільки з підручника.

Саме в колегії почав опановувати французьку та німецьку мови, саме тут, під впливом учителя російської літератури Кожіна, Михайло Панасович починає писати перші свої поезії російською мовою. Зокрема його «Девушка в алой косынке» була надрукована в колегіятському журналі *"Лукоморье"*.

По закінченні Колегії в 1910 році Драй-Хмара вступив на історично-філологічний факультет Київського університету. Працюючи в семінарі відомого академіка Володимира Перетца, вже в 1911 році друкує свою першу наукову працю "Интермедии 1-ой половины XVIII в. в рукописи собранный Тихонова Петербургской Публичной Библиотеки (Отчет об экскурсии семинария русской филологии в С.Петербург)". У цьому ж році познайомився з гімназисткою родом із Поділля Ніною Длугопільською, з якою одружився в 1914 р. Під час навчання в університеті Драй-Хмара був відряджений для студій над слов'янськими мовами і літературами. Натхненна праця в архівах і бібліотеках Львова, Будапешта, Загребу, Белграда подарувала обдарованому юнакові глибокі знання про епос і міфологію східних слов'ян і остаточно визначила його наукові інтереси. Внаслідок цих розшуків Драй-Хмара написав велику працю з історії хорватського письменства: "Поетичний твір А. Качіча-Міюшича», за що отримав від Київського університету золоту медаль.

У 1915 – 1917 рр., перебуваючи як професорський стипендіат у Петербурзі, Драй-Хмара знайомиться з цікавими талановитими людьми: професорами і академіками О.Шахматовим, П.Лавровим, Бодуеном де Куртене;

відомими російськими письменниками Єсеніним і Блоком; захоплюється оперою, балетом, театром; саме там, під впливом В.Ганцова і М.Кушніра прилучається до об'єднання студентів-українців, відвідує лекції з української історії, які викладав брат М.Грушевського Олександр; саме там молодий Михайло Драй-Хмара по-справжньому відчув себе українцем, почав «по-новому мислити і жити». Захоплений ідеями українства, письменник, за спогадами доньки Оксани Ашер, не зважав на застереження друзів-росіян, що це може скінчитися катастрофою для його наукової кар'єри. Тож сказав своїй дружині Ніні Михайлівні, що «ставши на цей шлях, скорше помре, ніж зійде з нього» [1].

До речі, саме у Петрограді (тоді перейменованому з Петербургу) у зв'язку з антинімецькими воєнними настроями Михайло вирішив змінити своє прізвище на Драй-Хмара (прізвище Драй звучало на німецький штиб). Чому саме «Хмара»? Цей символ, як видно із його поезії, був одним із улюблених. Та чи не вплинув цей вибір на «хмарну» долю митця? Можливо. Хоча доля справжніх «будителів духу» вельми рідко буває погожою.

Після повернення у травні 1917 року в Україну до Києва з метою взяти активну участь у національному відродженні свого народу, він віддається увесь справі розвитку української науки та освіти. Його творча енергія просто вражає: він одночасно міг працювати в кількох тогочасних українських вузах, а взагалі ж читав лекції з поетики, слов'янознавства, історії польської мови в Кам'янець-Подільському університеті; очолював кафедру українознавства при Медичному Київському Інституті, викладав у Інституті Мовознавства при ВУАН, в Українському інституті лінгвістичної освіти та ін.; був членом Історично-Літературного Товариства при Академії Наук; разом з академіком А.Кримським редагував збірник комісії для дослідження історії української наукової мови.

Одночасно Драй-Хмара продовжує і творчу діяльність: систематично з віршами та перекладами виступає в журналах, що виходили в Києві, Харкові, Катеринославі: "Нова громада", "Червоний шлях", "Шляхи мистецтва", "Всесвіт", "Глобус", "Літературний ярмарок", "Зоря".

Ще 1922 року Михайло Панасович мріяв побачити свого поетичного первістка «Молода весна» (до речі і перший вірш українською мовою носив однойменну назву), проте через брак паперу ця його мрія не здійснилася. І тільки через 4 роки (в 1926) у видавництві "Слово" вийшли у світ його перша збірка поезій "Проростень" і монографія "Леся Українка".

Київський період життя (1923-1935) для Драй-Хмара був тісно зв'язаний з групою київських "неокласиків", до яких, окрім нього, належали: М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський та Освальд Бурггардт (Юрій Клен).

Прикметною особливістю українського неокласицизму було збереження уваги до глобальних, життєво важливих національно-суспільних проблем; загострений патріотизм, різке заперечення комуністичного

тоталітаризму. В порівнянні із тогочасною європейською літературою, рідна знаходилася на низькому художньому рівні. Тому студіювання зразків античної лірики, природи «художньої філігранності французьких «парнасців», доробку російського «срібного віку» і, зрозуміло ж, досконале вивчення української літературної спадщини мало ознаменувати новий етап розвитку українського художнього слова [2, с.19]. Що було й зроблено неокласиками. Вже всередині 20-х років їхня творчість вирізнялася із загалу вільним стилем, високою поетичною технікою, оригінальними образами; вражав їхній творчий інтелект, невпинний пошук гармонії духу і, звичайно ж, орієнтація на вищі взірці європейського та слов'янського мистецтва, а також зосередженість на професійній роботі – роботі душі і розуму. Саме остання риса й збагачувала шукачів творчою енергією: у творах неокласиків культивувалися нові теми, сюжети, мотиви міфології, античності, ренесансу, класицизму; з'являлися вишукані форми, як-от: сонет, рондель, тріолет, віртуозна ритміка, різноманітні системи римування. Очевидною була увага до перекладів та літературознавчих досліджень.

У спогадах про свого батька Оксана Ашер, характеризуючи неокласиків, посилається на думку видатного поета, професора порівняльної літератури в Колумбійському університеті Падріка Колума, котрий вважав, що поява українського неокласицизму – то «наслідок великого зрушення духовного відродження України і це спричинилося до появи прекрасних творів у літературі. Таке піднесення буває тоді, коли бездержавна нація відчуває свою державність» [1]. Тож зрозумілою у цьому контексті видається заклична риторика Драй-Хмари типу: «дерзайте», «виходь», «не зупиняйся», «не оглядайся», «ламай», «поринай» тощо – що означало рух, інакше зупинка для митця, отже, бездіяльність, рівнозначна смерті: смерті, насамперед, духовної.

Тож для «п'ятірного грона нездоланих співців» - Драй-Хмарин сонет «Лебеді» став «лебединою піснею» і в літературному, і в суспільному житті. Після критики «Лебедів» наш письменник стає однією з перших жертв свавілля: у лютому 1933 року Драй-Хмару арештовують. Звинувачення в приналежності до організації ОУН він відкинув. Проте через три місяці послідувало звільнення з роботи, виключення зі спілки наукових робітників, вилучення його творів з бібліотек, заборона друкуватись. Не виходить з друку і його підготовлена друга збірка поезій «Сонячні марші». Далі – матеріальні нестатки через безробіття, недовіра з боку оточуючих (з ним не віталися при зустрічах). Та і попри все це мужній Драй-Хмара відмовляється співпрацювати з НКВД.

Читаємо уривки його недатованих нотатків зі щоденника про зміст розмов із Зеровим: «...Я говорив про те, що моя літературна праця зійшла нанівець [не надруковані: 1) «Демон», 2) французи – переклади поезій, 3) збічник віршів 2-й, 4) стаття про Купалу й інше]. Що я перебуваю в стані

депресії, що навколишній світ мене гнітить, що я знемігся від праці і не бачу для себе перспектив». І далі: «Втома, вічна нервова шарпанина змушували мене казати, що я хотів би далеко заїхати – до Африки, на Мадагаскар» [3].

Незламно письменник тримається і під час другого, фатального арешту у вересні 1935 року: тоді, звинувачений у контрреволюційній діяльності на підставі чийось зізнань, він, за спогадами дружини, «...перейшов через все, але не сказав нічого ні на себе, ні на інших».

Колимська «каторга духу і мізку» виснажувала поета, проте він певний час мужньо знаходив у собі сили самовідновлюватися через найменшу можливість творчості. З листів серед буденних картин таборів смерті «проблискують» такі моменти того самовідновлення, як: читання книг, серед яких – подарований одним студентом з Кам'янець-Подільського університету Шевченків «Кобзар», Яновського «Вершники», твори улюблених російських письменників Єсеніна і Блока, «Життя Мікель-Анджело» Ромена Ролана...; проведення занять в гуртках російської мови; участь у концертах та театральних виставах. Своєрідним катарсисом для поета залишається природа. Його око з насолодою обсервує особливості рослинного і тваринного світу суворого краю. А усамітнене збирання ягід та грибів дарує щасливі хвилини душевного спокою.

З початком ежовщини в таборах розлютувався терор: політичних в'язнів розстрілювали і виснажували до загибелі каторжною працею. Фурункульоз, міокардит, гостре недоїдання і важка фізична праця-таки виснажили цю мужню людину. З повідомлення Київського загсу рідні дізналися, що Михайло Панасович помер 19 січня 1939 року – без вказівки місця поховання.

На Колімі, як пише В.Міяковський в газеті «Наші дні» за вересень 1943 року, читаємо: «...поета й ученого заставили відмивати від піску зернятка золота, яке в країні цінилося вище, ніж золото поезії й науки». Так і напрошується на доважок сказаного поетична сентенція Драй-Хмари:

Поете, це твоя така химерна доля:

Пручатись, борсатись у пугах суєти

І марити про рай, як Піко Мірандоля... -

(«По кліті кований...»)

Проте дійсність інша. І для людства «найвищим ідеалом» є видобуті митцем із неї – з «виру буття», «хащ буднів», «твані життя» – «дивні самороди» та «золоті клейноди» тем та ідей. Інша справа: чого це коштує самому «золотошукачеві»? Для Драй-Хмари це «видобування» за своєю суттю – зрідні тяжкій шахтарській роботі, в результаті чого камінний лом перетворюється в «...огонь, доменний, золотий Гольфштрем» – отже, в натхненну працю, в результаті якої і з'являються ті «самороди».

Для Драй-Хмари поет – це і мужній дереворуб, що прорубує столітні хащі, долаючи морок, незважаючи на те, що на «свіжий зруб», отже, за кожен

вияв свого права «бути», на нього чатує «звір» і «повзе гадючий свист». Драй-Хмарин український поет – це і вільний гордий леопард, упольований імперськими звіроловами у «кліть ковану з залізними дверима»; це і згадані горді лебеді, що крильми ламають «крижані лани», непереможним співом розбивають «лід одчаю і зневіри». Це і каменярь, здатен ламати «традицій віковичну скелю», обтрушуючи «прах невольного життя».

Літературна творчість для письменника є способом самовираження, коли через освоєння природи слова митець намагається витворити його нову якість, дати йому нове «ймення», відчувши себе творцем, тим «першим чоловіком», що «нарік натхненний по вподобі» усе, що його оточувало («І знов, як перший чоловік...»). Бажання поетичного простору, індивідуального самовираження вимагає долання шляху до себе – через складнощі, сумніви, розчарування. Ще в перших своїх поезіях за 1919 – 1922 рр. його ліричний герой бадьоро заявляє «...хочу вийти на простір» («Під блакиттю весняною...»), «Передо мною відкриті всі дороги...» («Розлютувався лютий надаремне...»), надалі ж образ *простору, відкритої дороги* замінюється *бездоріжжям, побережжям, загубленою дорогою, безоднею* і т. ін. Ці болючі пошуки себе й випробовують на міцність.

З яких джерел і на яких шляхах цей невтомний працівник на ниві української культури черпав життєствердну, творчу енергію, розглянемо в наступному розсліді.

«Драйове колекціонерство»

Всі, хто добре знав письменника, відзначали, що він постійно вчився, шукав і знаходив, невтомно і свідомо здійснюючи свою програму. Акуратність, як відзначає Оксана Ашер, «була його характеристичною рисою, – починаючи від рукописів та добре впорядкованої добірної бібліотеки й кінчаючи бездоганністю його одягу...»).

Яскравим свідченням натхненного колекціонування вражень, думок і коментарів про події та факти як з особистого, так і загально-громадського та літературно-наукового життя, знаходимо у записниках Михайла Панасовича. У них він дає оцінку рівню художньої екранізації переглянутих фільмів; грі акторів театру; обурюється занедбаною Софією; поведінкою бездіяльної української інтелігенції; шовінізмом Горького щодо української мови; детально записує спостереження та враження від хатів і мови жителів Жукина, куди їздив читати лекцію, згадуючи своє село Панське; фіксує художні замальовки краси природи, особливо на річках Дніпро, Десна...

Серед уцілілих записників письменника є й багато вирізок із тогочасних газет, тематика яких стосувалася безпосередньо тих питань і проблем, які він занотовував.

Із листів і записників дізнаємося про *природу виникнення творчих задумів* митця. До цього спонукали його найрізноманітніші імпульси, як-от:

переклад сонета відомого французького поета Стефана Малаярме «Лебідь», чийм мистецько-ідейним пафосом, очевидно, запліднився Михайло Опанасович, написавши славнозвісного сонета «Лебеді»; отриманий під час заслання *лист від рідних*, сповнений горя і смутку, що змушує поета іще раз пережити розлуку з ними під час перебування в Лук'янівці після арешту 1935 року (вірш «І знов обвугленими сірниками...»). А ось поема «Ведмідь-гора», як занотував до щоденника Драй-Хмара, була створена на основі *легенди*, почутої в Гурзуфі від однієї вчительки (і, звичайно ж, під враженням мандрівок до цієї гори). Інтригуючим залишається запис від 10 лютого 1928 року, зроблений через два дні після останньої зустрічі з таємничою Драй-Хмариною музою на ім'я М. Саме її *проникливі очі* – «як у ієромаха Петра» – збентежують дух поета, народжують думку про написання сонета: «...сонячний промінь проходить у морську глибіню, освітлюючи підводне життя морських рослин, чудернацьких риб, крабів тощо, – так зір твій, запавши глибоко в душу, освітлив її підсвідоме життя, де сплять потужні інстинкти, де причаїлися пристрасті, де смеркає розум» [3].

Є в Михайла Панасовича ряд, я би назвала, поетичних «етюдів душі», з яких постають картини з'яви несподіваного зрушення духу, стану поетичного забуття, коли відбувається заміна усвідомленого мислення – образним. Саме в цих віршах-самохарактеристиках проявляються *психічні риси натхнення*.

Що ж саме зрушувало Драй-Хмарин дух?

Насамперед, Україна з її неперевершеною красою природи, особливо ж, сільської, у чиєму материнському лоні він знаходив душевний поладунок, причастя вічності: «...Навколо – ні душі. Так гарно відпочивати, думати, споглядати...», - запише він свої відживлені враження від бабиного літа після подорожі на Кончу Заспу. Взагалі ж, у щоденникових записах і листах письменника натрапляємо на численні пейзажні замальовки, що свідчить про його любов до природи. Михайло Панасович, за словами М. Рильського, був «співцем споглядання», зокрема й ліричного.

Візьмемо для прикладу його програмний вірш «Я світ увесь сприймаю оком...». Як відомо, в теорії психології творчості за результатами спостережень над художніми творами доведено, що психічна діяльність не є внутрішньою, а завжди обумовлена зовнішніми впливами. Так-от, найбільше інформації дають зорові враження, далі – слухові, менше – нюхові, смакові, дотикові; є ще й «шосте чуття» – інтуїції.

Поет щасливий з того, що від природи йому дарована поетична здібність пізнавати світ оком – через «лінію і цвіт» – і слухом: він чує, як «прозоро співає струмінь битія», і, разом з тим, відчуває, що це натхненне зовнішнє споглядання «перетікає» в душевні глибини («скоро-скоро так само заспіваю я»). Ця поезія оприявлює і психічні риси натхнення ліричного героя: він любить «злотокошу осінь», оскільки саме ця пора дарує чи не найбільше

живописних, пластичних картин, а ще йому гармонійна її сумовита, задумлива тональність. Смуток у серці ліричного героя – то «немов рубін у перстень вправлений»; він допомагає уладнати його розхристаний болем дух.

Більшістю дослідників Драй-Хмариної творчості було помічено, що поетові найбільше імпонувала й *вечірня година* «притишеністю барв і чуттів, тихим смутком і задумою, передвістям жаданого спокою, умиротворення». Приміром, вечір його мав ще й магією незвіданого «з надземних зачарованих берегів» («Помережав вечір кучерявий...»), чеканням «ритмів іншого прибою», коли в нерушній тиші «...збагнути серце хоче таємницю таємниць»:

Мить – як безвік. Безгоміння.

Ось прислухайсь, не диши...

(«На смерканні. Гасне вечір...»)

або ж:

...Вслухаюся в чуйну, дрімливу тишу,

Боюсь її сполохать, ледве дишу...

Це бажання збагнути таємницю підігрівається емоційними імпульсами, що супроводжуються появою нових асоціативних рядів, а ті вже дарують інший часопростір:

...і раптом тиша переходить в шум:

земля, як мідь дзвенить і лине д'горі,

ростуть дерева, колосіють зорі,

і б'ють джерела світозарних дум.

(«Накинув вечір голубу намітку...»)

Ось взірць тонкого, ювелірного живописання незвичайного душевного піднесення!

Михайло Драй-Хмара дуже любив море, особливо ж, рідний Дніпро; не упускав найменшої можливості, аби не помандрувати на самоті або з сім'єю і друзями човном між мальовничих наддніпрянських берегів, нарвати квітів чи пахучої лози: «...Дніпро так розлився, що в деяких місцях не видно землі. Сила голубої й синьої фарби! У лице – теплий, сильний вітер і бризки. Як хороше!...» - нотує письменник своє захоплення від однієї з таких подорожей (4.05.26 р.). А вже серед віршів 1927 року натрапляємо на чудово виписану картинку поетичного забуття, стану солодкого усамітнення в позачасопросторі – де «*ніде ні човна, ні вітрила, – лиш хмар верблюжі табуни...*, де «*...гомону землі не чуть...*» і «*...легко-легко дишуть груди*» (цикл «Море») – там, у віднесеному далеко в море човні, ліричний герой відчуває справжнє щастя.

Письменник не знав, що рівно через десять літ у травні 1937-го – «вигріваючися під скупим колимським сонцем», він бачитиме в уяві образ рідної ріки в «ореолі золотого осяйного дня». Відчуття «втраченого раю» в письменника наскільки було гострим, що поява звичайного *метелика* над

покривом весняного снігу народила той душевний неспокій, який зрушив солодке переживання ідилічних видив, пов'язаних із батьківщиною.

Творчою енергією сповнюється спраглий до пізнання його світ від знайдених слів, що «в глибині бездонній пролежали глухі віки». Оживлюючи архаїчні слова, збагачуючи їх новими смисловими відтінками або ж повертаючи їм первісний глибокий смисл, Михайло Панасович «заселяв» свою поезію такими творчими знахідками, що робили її самобутньою, вишуканою. У ній, за словами М.Рильського вчувалася «чорноземна сила». Це «колекціонерство» дарувало йому неабияку втіху від «...радіості пізнання та іменування, радіості спостереження... і втілення».

Тут не втримаюся, аби не порозкошувати серед цих знахідок, поміж яких і той же епітет, що вроджувався спонтанно, «як напасть»: *сніг таранкуватий – як стародавній мармур; ярує вітер в червоних таволга; хмарна гали біду пасе; вітер весняний, рвачкий; жайворонить високий крилас; золотоспівна зоря; стожарно; безматень; четверокруг; стрілиці дзвінкокопитого коня; відгулень-кінь; вербляниця; жовтожарні заграви; скалоокий день; товтри круглогруді; сонна потязь; колова шулік; зломитрі копи; червоноките просо; безвік; гримій; жайворонить; рубінять рани; полуменію; огневію; весняр; подим; зористий; алмазять; токувать; висинається; лунуть луни* тощо.

Та найвище духовне піднесення, бажання творити народжувалося в письменника в рідних серцю місцях: серед мальовничої садиби батьків його дружини Ніни – у с. Тростянчику, що над річкою Бугом, - в Кам'янці та Києві.

Джерела творчої енергії М.Драй-Хмара знаходив у *літературознавчих розслідах*. Вони дають цікаву інформацію про його мистецькі пріоритети. Приміром, скрупульозне студіювання біографії та творчості Лесі Українки допомогла письменникові розкрити природу появи багатьох її тем та мотивів, розкодувати символічну багатозначність та психологізм образів. Досліджуючи психологію творчості Лесі, а, саме процес народження її поеми «Віла-посестра», Драй-Хмара звертає увагу і на важливість ознайомлення у цьому плані з проблемами текстології, і з першими імпульсами щодо народження творчого задуму, і накопичення необхідного, в т.ч. й історичного, матеріалу до теми, і освоєння творчого ремесла з метою реалізації задуму. Найцікавіше те, що Михайло Панасович доходить висновку, що символічні образи поеми можна тлумачити по-різному і що саме в цьому – краса і сила художнього твору.

Перекладацька робота для письменника, як і для побратимів-неокласиків, була сповнена високого і благородного змісту: і мистецького, і філологічного, і національно-культурного. Тому Драй-Хмарина формула «Бути луною, будить луно» означала ще й бути продовженням голосу найкращих взірців європейського та слов'янського мистецтва та формувати «свій голос», здатен будити енергію української душі.

Михайло Панасович добре знав 19 мов, але з особливою любов'ю, за словами доньки Оксани, звертався до французької. Ознайомлення з перекладами дають розуміння того, що письменник був великим майстром у цій справі: він наскільки органічно вживався в оригінал, що витворений ним продукт був мовно і образно досконалим мистецьким твором.

Не випадає оминати «Нотатки про чеський переклад» Яном Їржі поезій Павла Тичини. Відзначаючи, що цей переклад улюбленого Драй-Хмариного поета хоч і зроблений задовільно, поет проте вказує на цілий ряд огріхів, які чехові завадили відтворити свіжу безпосередність Тичининої поезії. Зокрема, Їржі не вдавалося «наблизитися до первовзору» через послаблення евфонічного фону («...не цілком одбивав Тичинину алітерацію»); через неспроможність на свій ґрунт перенести оригінальний поетів ритм (переклад не схоплює його «ритмічних ходів»), через неточність або й відсутність рим.

Аналіз цих «нотатків» розкривають секрети мистецької праці Драй-Хмари над перекладами, ілюструють його строгу вимогливість насамперед до себе у плані збереження духу першотвору.

Повсякчасне бажання дерзати і самовідкриватися зріднювало Драй-Хмару із такими творчо неспокойними, бунтівливими натурами, які свідомо й непохитно йшли до своєї мети, протиставляючи себе цілому суспільству. Серед них – його улюблена Леся Українка, Василь Чумак, білоруський поет М.Богданович та європейські письменники такі, як: Тетмайер, Малларме, Леконт де Ліль, Стріндберг, Д'Аннунціо.

Особливо ж, внутрішнього гармоніював із його настроями і почуттями білоруський письменник М.Богданович. Його постать дала, на мою думку, Драй-Хмарі потужні життєтворчі імпульси. Акценти в перекладах поетичної збірки білоруського митця «Вінок» та оцінка його творчості – це ніби своєрідне живописання автопортрету перекладача. Тут знаходимо і психічні перегуки процесу творчої праці, і, що дуже цікаво, життєві.

Звернімо увагу. Різниця у віці між Михайлом і Максимом – 2 роки і 2 місяці (перший народився 28.09.1889 р., другий – 27.11.1891 р.). Обоє – осінні. Обоє спіткала доля напівсиріт – рання втрата матерів (першого – у трирічному віці, другого – у п'ятирічному); обоє виховували і давали освіту батьки. І один, і другий були добре обізнаними зі слов'янськими літературами; їх захоплювали одні і ті ж грецькі (Анакреон та Теокрит), німецькі (Шиллер), особливо ж, французькі (Бодлер, Верлен, Мюссе, Вередія, Вінї) письменники. Спільною в обох була і мета – «...опанувати рідну мову своїх предків – і опанувати так, щоб писати милозвучні вірші і збагатити цю мову новими художніми формами»

Письменник тішиться з того, що саме рукописи Богдановича є незамінним свідченням генези творчого пошуку. Ще готуючи розвідку про

поему Лесі Українки «Віла-посестра», митець відзначав, що «... не так брак критичної літератури, як брак відповідних письмових документів, листів, щоденників тощо, утруднює становище історика письменства», тому і питання розшифрування символіки того чи іншого твору «не можна, як слід розв'язати»[3, с.367].

І для Драй-Хмари, і для Богдановича живим джерелом натхнення була батьківщина. Культура рідного народу, особливо ж село з його старосвітчиною, з його самобутньою мовою; для обох природа була «інтимним другом», злиття з нею давало можливість відчуття «...всяку барву і всякий звук, і, навпаки, весь світ, од zenіту і до надиру...». Обидва письменники любили подорожувати, споглядаючи рідні мальовничі краєвиди. В обох малюнки рідної природи були насичені ідейним або психологічним змістом. Михайло Панасович писав, що то є літературною манерою Богдановича, яку похопив той від поетів-символістів, але ж то була і його манера – «через природу говорити про людське»[9, с.6].

Богданович, як зазначає Драй-Хмара, «... не любить яскравих, крикливих фарб, а натомість кохається в блідих, пожовклих», називаючи при цьому його (і свої!) улюблені образи – *осені, вечора, дрібних зірок...* Їх засилля (особливо ж, вечірні пейзажі) ми зустрічаємо і серед перекладів з Богдановича, і в його поезії. До речі, Драй-Хмарою помічено, що білоруський побратим, говорячи від себе через природу, як правило, ідею розкриває у другій частині або ж в останньому рядку вірша. Ця ж версифікаційна риса власне притаманна і йому.

Варто відзначити, що обидва поети болісно реагували на бездіяльність, а то й зраду національної інтелігенції, яка «відцуравшись занедбаної вітчизни, віддавала її, наче бранку, в полон російському самодержавному царатові. Так, у передсмертній гарячці 26-літній Максим Богданович пише вірш «Пагоня», творчий задум якої вродився від дрібної деталі – герба стародавнього Вільна на Гострій Брамі із зображенням вояків на скачучи конях. У Драй-Хмари відчуття трагізму української інтелігенції спричинилося до його нервового напруження й кошмарів. Письменника мучило безсоння, і вночі, як спогадувала його донька, часто було чути батькові кроки. Про свої сни-кошмари, коли «нема чим дихати, через секунду – смерть», натрапляємо на його запис від 22 лютого 1928 року. Вони, ці сни-кошмари, і стали творчим заживком до написання поезії «Кошмар», де теж оприявлюється своєрідна погоня «чорного повзуна», потварі з «товстом'ясим волом», яка настає поета, змученого «від болю, від образ, від гніву й злоби...». Про подібний кошмарний стан пише Драй-Хмара і в своїй поемі (болючому монолозі про Україну) «Поворот»:

*...Я вмер у сні...
І раптом нагла смерть
розвіяла мій сон:
холодна*

гостра

куля

впилася в серце, що тільки для пісень і билось...

Очевидний у обох письменників і національно-соціальний «песимістичний нафарб». Але коріння цього песимізму, як пояснює в своїй розвідці Драй-Хмара, «треба шукати в тій реакційній добі, протягом якої розвивалась творчість М.Богдановича»[3, с.487].

Цю сентенцію знаходимо і в листі нашого письменника до Івана Дніпровського: «А мій «грустний» світогляд не сходиться з офіційним оптимістичним, і через те я – несучасний... Мабуть, є якісь об'єктивні причини, що викликають у всіх сум»[9, с.6] (і тут письменник наводить рядки з вірша про Україну «...а ти обідрана лежиш, як квач од самогону п'яна»).

Взагалі ж, як Богданович, так і Драй-Хмара сумлінно працювали над теорією поезії. Тому неприхований інтерес у нашого письменника викликають вірші Богдановича про мистецьку самосвідомість і про природу поетичної творчості. І не тільки його. Доброї літературної школи зазнав і серед перекладів із Верфеля («Тільки прислухатися...»), Готьє («Мистецтво»), Бодлера («Відповідності»), Ромена («Місто»), Дьєркаса («Око») та ін. Творче кредо білоруського письменника імпонувало й Драй-Хмарі; йому цілком прийнятна була і Богдановичева увага до форми мистецтва, адже той вважав, що «треба з криці кувать, гартувать отой вірш». Тож, будучи вимогливим і суворим до себе, поет обточував кожне слово. А в таких перекладах, як: «Лист до Ластовського», «Поетові», «Коли в темну скойку перлівниці...», «Мов ластівка в очеретах...», «Переписувач», «Книга» знаходимо їхні спільні думки і про важливість сили почуття, що робить «перло» з «грубого життя» (згадаймо Драй-Хмарине «Спустившись на саме дно копальні...»); і про миттеву, мов стріла ластівки, з'яву нової думки, яка народжує творче натхнення; і про щоденну працю, що нею «свій дух Сальєрі розгортав». Саме образ Сальєрі із «Листа Ластовському» (Ластовський – це товариш Богдановича, котрий заохочував молодого поета до тонкої праці над художньою технікою) – це приклад сумлінного «вірного раба», який «не закопав у землю свій талан», а розвинув його величезним бажанням - у творчості усе збагнути,

*...усе обміркувать, усьому певним бутъ,
обдумать спосіб, ціль і матер'ял. Натомість
Живила радістю його оця свідомість.*

У творчості його раптового нема:

Її основа – міць тверезого ума...

Саме свідомо щоденна праця над словом здатна дарувати натхнення. А в цьому плані письменник був надзвичайно організованим. У Драй-Хмариних поетичному і прозовому «листах до Оксани» знаходимо підтвердження озвучених білоруським поетом думок.

Так, у поетичному посланні батько цікавиться доньчиним щоденником та її натхненням і, в разі відсутності останнього, спонукає до написання віршів про те, що її оточує: «Багато тем – аби була охота писати. Це – найголовніша річ!» А якщо є таке «святе бажання», тоді (надалі батько з любов'ю вчить доньку «тонкої штуки віршування»):

*...ти обмилиш одну цікаву тему
І в образах собі це уяви,
щоби вона, немов жива постала
перед твоїм зірким духовним оком.
І коли ти живе це все уздриш,
міркуй, яким добірним, влучним словом
віддати мисль чи образ, бо слова –
мов камінці ті різнокольорові,
що їх колись любила ти збирати
на берегах Гурзуфа, Ялти й Сочі...*

Нарешті, кожен із письменників мали по єдиній прижиттєвій збірці поезій («Вянок» (1913) і «Проростень» (1926). І перший, і другий померли без рідних і друзів – на самоті. Щоправда, білоруса завчасно звела зі світу хвороба на сухоти (помер 1917 р.), а українця – злочинний комуністичний режим.

Драй-Хмара ніби «озвучував» свій життєтворчий сенс, коли писав про естетичний феномен М.Богдановича, який полягав у тому, що побратим увів у рідну літературу теми й мотиви західноєвропейської літератури, таким чином збагативши її мовні засоби, а ще – у пристрасному бажанні до білоруського відродження. Драй-Хмара знав, що той «до останньої мети... ішов цілком свідомо. Йому хотілося показати, що жодний розмір, жодна форма не чужі для білоруської мови. Які він труднощі перемагав на цьому шляху, свідчать його рукописи та зшитки: там скільки виписок із словників, збірників та стародруків!...»

Безсумнівно, що і сам Драй-Хмара був готовий пройти цей шлях (і пройшов набагато складніший, не клянуци свою долю!), бо ж розумів (читаємо з його перекладу Теофіля Готье), що

*Все – тлін. Лиш хист панує,
до віку процвіта...*

Це істина. Як і те, що поетичний дух Драй-Хмариного слова не перецвітає межі нас – навпаки: заживлює бажанням глибше пізнавати «свій зміст», своє місце в цьому житті і, зокрема, в «українському» просторі.

Література

1. Драй-Хмара-Ашер О. Переглядаючи батьків архів //Київські неокласики /Упор. Віра Агеєва. – К.: Факт, 2003. – С. 161 – 174. **2.** Дзюба І. Він хотів «жити, творити на своїй землі...» //Вибрані твори. – 1989. – С. 5 – 39. **3.** Драй-

Хмара М. З літературно-наукової спадщини. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. – 1979. **4.** Жулинський М. Шлях із неволі, з небуття. // Михайло Драй-Хмара. З літературно-наукової спадщини /Передм. Жулинського М. – К.: Наукова думка, 2002. – 592 с. **5.** Іванисенко В. Михайло Драй-Хмара // Дніпро. - №10. – 1989. – С. 93 – 106. **6.** Клен Ю. Спогади про неокласиків //Київські неокласики /Упор. Віра Агеєва. – К.: Факт, 2003. – С. 7 – 65. **7.** Костюк Г. М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара //Київські неокласики /Упор. Віра Агеєва. – К.: Факт, 2003. – С. 196 - 198. **8.** Кочур Г. Рік Михайла Драй-Хмари // Літературна Україна, 26 жовтня. – 1989. – С. 6. **9.** Петров В. Михайло Драй-Хмара //Київські неокласики /Упор. Віра Агеєва. – К.: Факт, 2003. – С.82. **10.** Ходоровський М. «Вірю, що буде...» // Літературна Україна, 26 жовтня. – 1989. – С.6.

Валентина Коваленко

«...БЫТЬ ЭХОМ, БУДИТЬ ЭХО...»

(К ВОПРОСУ О ПСИХОЛОГИИ ТВОРЧЕСТВА М. ДРАЙ-ХМАРЫ)

Автор статьи впервые рассматривает вопрос о психологии литературного творчества талантливого неоклассика М. Драй-Хмары. Особенное внимание направлено на изучение природы возникновения литературного дарования у будущего писателя; на особенности его писательского труда, связанные с возникновением творческих импульсов, методов сбора материалов для реализации творческого замысла. Также анализируются психологические черты воодушевления писателя.

Ключевые слова: психология творчества, творческая энергия, творческий задум, воодушевление.

Valentyna Kovalenko

«... TO BE AN ECHO, WAKES AN ECHO...»

(TO THE PROBLEM OF THE PSYCHOLOGY OF MYKHAEL DRAY-KHMARA'S CREATION)

The author of the article first gives an attempt of the integral comprehension the nature of the literary creation of the talented neoclassic Mykhael Dray-Khmara. In particular was appealed the attention on the features of piling up by the material the writer for creation and psychical lines of his inspiration.

Key words: psychology of creation, creative energy, creative project, inspiration.

Оксана ВЕРТИПОРОХ, Олеся ЗІНЧЕНКО

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОСЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ М. ДРАЙ-ХМАРИ

Стаття присвячена дослідженню психосемантичних особливостей художнього мислення українського неокласика М. Драй-Хмари у контексті романтичного (емоційно нестійкого, невротичного) і неокласичного (психологічно цілісного, аристократичного) світоглядів.